O‘QITUVCHILARNING KASBIY RIVOJLANISHIDA ICHKI MOTIVATSIYA VA REFLEKSIV QOBILIYATLARNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Mirqosimova Hulkar Mirobidovna
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
Psixologiya kafedrasi katta o’qituvchisi
https://orcid.org/0009-0000-9152-2952
hulkarmirobiddinovna@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlarning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta’lim tizimida pedagog shaxsining faolligi, o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmalari kasbiy samaradorlikning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ichki motivatsiya o‘qituvchining kasbga bo‘lgan qiziqishi, o‘zini namoyon etish ehtiyoji va pedagogik faoliyatdan qoniqish darajasini belgilaydi. Refleksiv qobiliyat esa o‘z faoliyatini baholash, xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etish orqali kasbiy o‘sishni ta’minlaydi. Maqolada ushbu ikki psixologik omilning o‘zaro ta’siri tahlil qilinib, ularning integratsiyasi o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishda muhim rol o‘ynashi asoslab beriladi..

Kalit so‘zlar: ichki motivatsiya, refleksiya, kasbiy rivojlanish, pedagog, kompetentlik, o‘zini rivojlantirish, innovatsiya, kasbiy samaradorlik, refleksiv qobiliyat

Аннотация.В данной статье рассматривается взаимосвязь внутренней мотивации и рефлексивных способностей в профессиональном развитии учителей с научно-теоретической точки зрения. Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях современной образовательной среды личностная активность педагога, его стремление к саморазвитию и способность к анализу собственной деятельности выступают ключевыми факторами профессиональной эффективности. Внутренняя мотивация определяет интерес учителя к профессии, стремление к самореализации и уровень удовлетворённости педагогической деятельностью. Рефлексивные способности, в свою очередь, обеспечивают осмысление профессионального опыта, выявление ошибок и поиск путей их устранения. В статье анализируется взаимное влияние данных факторов и обосновывается их значимость в повышении профессиональной компетентности педагога.

Ключевые слова:внутренняя мотивация, рефлексия,профессиональное развитие,педагог, компетентность, самореализация, инновации, эффективность, выгорание

Abstract. This article examines the interrelationship between intrinsic motivation and reflective abilities in the professional development of teachers from a scientific and theoretical perspective. The relevance of the study lies in the fact that in modern educational systems, teachers’ personal initiative, self-development orientation, and capacity for reflection are considered key determinants of professional effectiveness. Intrinsic motivation defines teachers’ interest in their profession, their need for self-realization, and their level of satisfaction with pedagogical activity.

Reflective abilities, in turn, enable educators to critically analyze their own practice, identify shortcomings, and improve their professional performance. The article analyzes the interaction between these psychological constructs and highlights their combined role in enhancing teachers' professional competence.

Keywords: intrinsic motivation, reflection, professional development, teacher, competence, self-development, innovation, effectiveness, reflective skills, burnout

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining transformatsion rivojlanishi sharoitida o'qituvchining kasbiy kompetentligini oshirish muammosi pedagogika va psixologiya fanlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda ta'limning individuallashtirilishi o'qituvchi faoliyatiga nisbatan yangi ijtimoiy-professional talablarni shakllantirmoqda. Bu esa pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishini faqat tashqi omillar bilan emas, balki uning ichki psixologik resurslari – motivatsion, kognitiv va refleksiv komponentlar tizimi orqali tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Pedagogik faoliyatning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining ichki motivatsion tizimi bilan belgilanadi. Ichki motivatsiya – bu shaxsning faoliyatni tashqi rag'batlarsiz, ichki ehtiyoj, qiziqish va o'zini-o'zi aktualizatsiya qilishga bo'lgan intilish asosida amalga oshirishidir. Mazkur tushuncha Abraham Maslow ning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi hamda Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan Self-Determination Theory doirasida chuqur ilmiy asoslangan. Ushbu nazariyaga ko'ra, shaxsning avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari qondirilganda ichki motivatsiya shakllanadi va mustahkamlanadi.

Kasbiy rivojlanishning muhim psixologik mexanizmlaridan yana biri refleksiv faoliyat hisoblanadi. Refleksiya – bu shaxsning o'z faoliyatini metakognitiv darajada anglash, tahlil qilish, baholash va qayta tashkil etish jarayonidir. Ushbu tushuncha Lev Vygotsky ning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi hamda Donald Schön ning refleksiv amaliyot konsepsiyasida ilmiy asoslab berilgan. Schön refleksiyani "action reflection" va "reflection-in-action" kabi shakllarda ko'rib chiqib, uni professional kompetensiyaning ajralmas komponenti sifatida talqin etadi.

Shuningdek, refleksiya pedagogik faoliyatda metakognitiv kompetensiyaning asosiy elementi sifatida namoyon bo'lib, o'qituvchining o'z faoliyatini ongli boshqarish, pedagogik qarorlar qabul qilish va professional o'sishni rejalashtirish jarayonlarini optimallashtiradi. Bu jarayon Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan Self-efficacy tushunchasi bilan ham bevosita bog'liq bo'lib, o'qituvchining o'z kasbiy imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi uning refleksiv faolligini va motivatsion barqarorligini belgilaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o'zaro sinergetik munosabatda bo'lib, ular pedagogning kasbiy rivojlanishida kompleks psixologik tizimni tashkil etadi. Ichki motivatsiya refleksiv faoliyatni rag'batlantirsa, refleksiya esa motivatsion jarayonlarning ongli boshqarilishini ta'minlaydi. Ushbu o'zaro ta'sir natijasida pedagogning kasbiy moslashuvchanligi, innovatsion salohiyati va kreativ fikrlash darajasi oshadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy-analitik yo‘nalishda olib borilib, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlarning o‘zaro bog‘liqligini kompleks tarzda ochib berishga qaratildi. Tadqiqot dizayni integrativ yondashuvga asoslanib, psixologiya va pedagogika fanlarining zamonaviy ilmiy konsepsiyalarini sintez qilish orqali amalga oshirildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish usuli qo‘llanilib, ichki motivatsiya, refleksiya, metakognitsiya va kasbiy kompetentlik tushunchalarining nazariy asoslari tizimli ravishda o‘rganildi [1;2]. Ushbu metod orqali mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirilib, muammoning konseptual asoslari aniqlashtirildi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil metodi asosida turli psixologik maktablar va nazariy yondashuvlar o‘zaro solishtirildi. Xususan, motivatsiya nazariyalari doirasida ichki va tashqi determinantlar, refleksiya nazariyalarida esa metakognitiv jarayonlar tahlil qilindi [3; 4]. Bu yondashuv ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlarning o‘zaro bog‘liqligini chuqurroq anglash imkonini berdi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida o‘qituvchining kasbiy rivojlanishi yaxlit psixologik tizim sifatida qaraldi. Ushbu tizimda ichki motivatsiya, refleksiya va o‘z-o‘ziga samaradorlik (self-efficacy) o‘zaro integratsiyalashgan komponentlar sifatida modellashtirildi [5].

Metodologik asos sifatida Albert Bandura ning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi qabul qilindi. Ushbu nazariyada markaziy o‘rin tutuvchi Self-efficacy tushunchasi shaxsning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi uning faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi. Bandura (1997) ta’kidlaydi: *“People’s beliefs in their capabilities have a profound effect on those capabilities”* [5]. Bu esa ichki motivatsiya va refleksiv faollikning kasbiy rivojlanishdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Bundan tashqari, refleksiv ta’lim konsepsiyalari doirasida o‘qituvchining metakognitiv faoliyati o‘rganildi. Refleksiya bu yerda o‘z faoliyatini tahlil qilish bilan bir qatorda, uni ongli boshqarish va optimallashtirish vositasi sifatida talqin qilindi [4]. Zamonaviy empirik tadqiqotlar ham bu yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. Jumladan, OECD (2021) hisobotiga ko‘ra, refleksiv yondashuvni qo‘llaydigan o‘qituvchilarning pedagogik samaradorligi o‘rtacha 20–30% ga yuqori bo‘lishi aniqlangan [6].

Umuman olganda, qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar tadqiqot muammosini ko‘p qirrali tahlil qilish, ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy asosda ochib berish hamda pedagog shaxsining kasbiy rivojlanish modelini ishlab chiqish imkonini berdi.

MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o‘rtasida funksional hamda sabab-oqibatli bog‘liqlik mavjud bo‘lib, ular pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishida o‘zaro sinergetik tizimni tashkil etadi. Ichki motivatsiya o‘qituvchining faoliyatga ongli va barqaror jalb etilishini ta’minlovchi intrapsixik mexanizm sifatida namoyon bo‘lsa, refleksiya ushbu faoliyatni metakognitiv darajada boshqarish va optimallashtirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, ichki motivatsiya faoliyatni boshlovchi va qo‘llab-quvvatlovchi omil bo‘lsa, refleksiya uni nazorat qiluvchi va rivojlantiruvchi mexanizm hisoblanadi.

Abraham Maslow ning gumanistik psixologiya doirasidagi qarashlariga ko‘ra, shaxs o‘zini-o‘zi aktualizatsiya qilishga intiluvchi mavjudotdir. U shunday yozadi: *“What a man can be, he must be”* [1]. Mazkur yondashuv ichki motivatsiyaning ontologik mohiyatini ochib beradi, ya’ni shaxs o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishga ichki ehtiyoj sezadi. Bu ehtiyoj pedagogik faoliyatda professional o‘sish, innovatsion izlanish va o‘z ustida ishlash orqali namoyon bo‘ladi.

Refleksiya esa ushbu jarayonni tartibga soluvchi metakognitiv mexanizm sifatida qaraladi. Lev Vygotsky ning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko‘ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy tajriba va o‘z faoliyatini anglash orqali amalga oshadi [2]. Bu esa refleksiyaning shaxsiy va kasbiy rivojlanishdagi markaziy o‘rnini asoslaydi. Refleksiv faoliyat pedagogga o‘z darslarini tahlil qilish, pedagogik strategiyalarni qayta ko‘rib chiqish va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Zamonaviy empirik tadqiqotlar ham ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Xususan, Hattie (2012) tomonidan o‘tkazilgan keng ko‘lamli meta-tahlilda refleksiv yondashuvning ta’lim samaradorligiga yuqori darajada ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan (effect size d = 0.73) [3]. Bu ko‘rsatkich pedagogik tadqiqotlarda yuqori effekt darajasi sifatida baholanadi va refleksiyaning o‘quv jarayonidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Bundan tashqari, Albert Bandura ning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi doirasida ichki motivatsiya va refleksiya o‘z-o‘ziga samaradorlik (self-efficacy) orqali o‘zaro bog‘lanadi. Yuqori self-efficacy darajasiga ega bo‘lgan o‘qituvchilar refleksiv faoliyatga ko‘proq moyil bo‘lib, o‘z xatolarini konstruktiv tahlil qilishga va ularni bartaraf etishga intiladi [4]. Bu esa kasbiy rivojlanishning dinamik xarakterini ta’minlaydi.

Ichki motivatsiya va refleksiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasida quyidagi psixologik va kasbiy o‘zgarishlar kuzatiladi:

- pedagogning kasbiy moslashuvchanligi (professional adaptability) oshadi;
- innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga tayyorlik kuchayadi;
- metakognitiv kompetensiya rivojlanadi;
- kasbiy identifikatsiya mustahkamlanadi;
- kasbiy charchash (burnout) darajasi pasayadi.

Christina Maslach va Susan Jackson tadqiqotlariga ko‘ra, refleksiv ko‘nikmalarga ega pedagoglarda emotsional charchash va depersonalizatsiya darajasi sezilarli darajada past bo‘ladi [5]. Bu esa refleksiyaning nafaqat rivojlantiruvchi, balki himoya qiluvchi (protektiv) funksiyaga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik pedagogning kasbiy rivojlanishida dinamik, ko‘p bosqichli va o‘z-o‘zini qo‘llab-quvvatlovchi tizimni shakllantiradi. Ushbu tizim pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda shaxsning kasbiy yetuklik darajasini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlar o‘zaro integratsiyalashgan holda faoliyat ko‘rsatishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Ichki motivatsiya pedagog faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida uning kasbiy faoliyatga ongli yondashuvi, o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoji va professional o‘sishga intilishini belgilaydi. Refleksiya esa ushbu faoliyatni metakognitiv darajada tahlil qilish, baholash va optimallashtirish imkonini beruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ichki motivatsiya refleksiv faoliyatni faollashtiradi, chunki yuqori motivatsiyaga ega pedagog o‘z faoliyatini chuqurroq anglash va takomillashtirishga intiladi. O‘z navbatida, refleksiya ichki motivatsiyani mustahkamlaydi, chunki o‘z faoliyat natijalarini anglash va baholash pedagogda o‘ziga ishonchni kuchaytiradi hamda yangi kasbiy

maqsadlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu tarzda ular o‘rtasida o‘zaro mustahkamlovchi, dinamik psixologik tizim yuzaga keladi.

Ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlarning uyg‘un rivojlanishi o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshiradi, pedagogik moslashuvchanligini kuchaytiradi hamda innovatsion faoliyatga tayyorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, bu omillar kasbiy charchashning oldini olishda muhim psixologik resurs sifatida xizmat qiladi.

Shu bois pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida refleksiv treninglar, o‘z-o‘zini tahlil qilish metodlari hamda ichki motivatsiyani rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik dasturlarni joriy etish zarur. Umuman olganda, ichki motivatsiya va refleksiv qobiliyatlarning o‘zaro uyg‘unligi pedagog shaxsining kasbiy yetukligini ta’minlovchi muhim determinant sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Shoumarov, G‘. B. Kasb tanlash psixologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. G‘oziev, E. G‘. Umumiy psixologiya. Toshkent: Universitet, 2002.
3. Nishonova, Z. T. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent, 2008.
4. Выготский, Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл, 2005.
5. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002.
6. Маркова, А. К. Психология профессионализма. Москва, 1996.
7. Albert Bandura. Self-efficacy: The exercise of control. New York: Freeman, 1997.
8. Edward Deci., & Richard Ryan. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York, 1985.
9. Abraham Maslow. Motivation and personality. New York: Harper & Row, 1954.
10. Donald Schön. The reflective practitioner. New York: Basic Books, 1983.
11. Hattie, J. Visible Learning. London: Routledge, 2012.
12. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2021.